

## 1989 és a szabadság ereje. Magyarország szerepe a német egységben

Előadás a Konrad Adenauer Stiftung *Brücken in Europa. Die besondere Partnerschaft zwischen Sachsen-Anhalt und Ungarn* című konferenciáján  
Magdeburg, 2025. november 13.

Csak a referátumra való felkészülés végén tudatosult bennem, hogy az előzetes egyeztetések során az amúgy kifejező tematika pontosítása nem került szóba. Ez némi mozgásteret biztosított. Eszembe jutott lehetőségként a *„Kétségek közt az egységért”*, aztán pedig az *„Amikor a Praktica legyőzte a Zenitet”* is. Végül, mivel kiderült, hogy az előző túlzottan hasonlít Willy Brandt emlékiratainak címére, a második szerzője pedig egy magyar újságíró, maradtam a programban feltüntetett variánsnál. Végül, mivel a szójátékot nagyon találónak érzem – remélem, ki fog derülni miért – az állókép összeállításánál mégis visszatértem a Brandt-utánérzéshez. Utóbbiból mindjárt ki is derül, hogy kétnapos dzsemborit terveztek, amelyet az eső elmosott. Lehet, hogy amennyiben végig szép idő lett volna, a mai előadásom is részben másról szólna.

Kamenszky Árpád soproni polgármester 1943 késő telén azt fejtegette a város közgyűlésében, hogy minden megemlékezésnek két tényezője van: a szükségesség és az intézményesség. A városvezető szerint a szemünk előtt lepergett, az emlékezetben élénken élő eseményekre nem szükséges emlékezni, és a múltidézés az is feleslegessé teheti, ha nincs hivatalosan elfogadott és testületileg megszervezett rituálé. Ha pedig az emlékezés valamelyik feltételét tiltó körülmény gátolja egy adott helyzetben, akkor az végképp lehetetlenné teszi a megvalósítást, bármennyire is színpadra kívánczozna az. Nos, a megemlékezés jelen esetben szükséges, általánosan elfogadott és megszokott, és nem tudok semmilyen *vis maior*ról sem, amely ezt meggátolhatná. Hogy aztán mennyire élő ez az emlékezet, az erősen vitatható.

Egy olyan városból jövök, amely nem csupán a huszadik században került fel a nagypolitika térképére. Elég arra utalni, hogy négyszáz évvel ezelőtt, 1625-ben koronázó országgyűlést tartottak a városban, amelyre egész Európa odafigyelt, és nem elsősorban azért, mert a magyar parlamentarizmus első ismert verekedése is ekkor történt. Ebben a városban komolyan vették Anton Wenzel Kaunitz, Mária Terézia államkancellárjának gondolatait: *„A politikában nem a kíváncsúsra, hanem az elérhetőre kell törekedni”*. Erre a magatartásra 1918 után lett igazán nagy szükség, amikor hirtelen államhatár szabdalta keresztül a korábbi földrajzi, gazdasági és politikai egységet, és amelynek senki földjévé válásáról Ödön von Horváth írt darabot *Huzavona* címmel 1933-ban. Tehát az egykori halott városból érkeztem az egykori láthatatlan városba.

Tulajdonképpen az első páneurópai piknikre a magyar–osztrák határszakaszon 1963-ban került sor, amikor a *Soproni Ünnepi Hetek* idején felnyitották a sorompót, és több ezer turista tódult a városba, hogy megismerjék a soproni kékfrankost, a második pedig 1988-ban, a világútlevél bevezetése után, amikor a hűtőláda beszerzésére indult magyarok elfoglalták Burgenlandot. Az előbbivel már akkor sem ártott vigyázni: amikor 1988-ban pártiskolai kurzuson vettek részt Sopronban az osztrák kommunisták, a hely szelleme annyira áthatotta őket, hogy a jelentés szerint *„a politikai továbbképzés és a könnyebb (alkohollal összefüggő) rendezvények aránya kedvezőtlenül eltolódott”* és a társaság inkább egy borozó felé vette az irányt. Mindenesetre Sopron úgynevezett határőrváros lett, bár ezt a címet hivatalosan csak 1983 augusztusában vette fel, és 1989. szeptember 5-én meg is szabadult tőle.

\*\*\*

Milyen újdonsággal tud szolgálni egy soproni történész német publikum előtt egy olyan eseményről, amelynek különböző aspektusait – a Stasi magyarországi jelenlététől a gymnichi kastélyig, az 1989. júniusi, az államok biztonságát és integritását, a politikai rendszer megválasztásának szabadságát garantáló német–szovjet nyilatkozattól a szeptember 11-i határnyitásig – az elmúlt években részletesen feltárták a kutatók, és amit nem tudunk, az vagy titkos minősítésű, vagy levéltári szakkifejezéssel lappang? Abból kiindulva, hogy nem csupán a reflektorfényben élő történelmi személyiségeknek, a nagy embereknek lehet biográfiája, leginkább azzal kelthet figyelmet a magamfajta levéltáros, hogy bemutatja a páneurópai piknik szervezőinek a soproni levéltárban őrzött irathagyatékát, és ennek segítségével fogalmaz meg állításokat és kérdéseket. Mindenesetre az egész problémakör már 1988. március 10-én eldőlt, amikor a szocialista országok közül elsőként Budapesten nyílt meg a német kultúra terjesztésének szándékával a Goethe Intézet.

A történeteket Konrád György a következőképpen foglalta össze: *„A keletnémetek pezsgővel és magyar zászlóval kitódultak azon az elkorhadt, parasztudvarba illő kerítéskapun, félresodorva a határőröket, akik hivatalból vállat vontak.”* Pedig kezdetben keletnémetekről, akik *„a huszadik századi kisémet egység civil kempingközvéltársaságát”* hozták létre a Balatonnál, szó sem volt. 1989. június 20-án a Magyar Demokrata Fórum debreceni szervezetének tagja, Mészáros Ferenc vetette fel Habsburg Ottónak, hogy az Európai Ház felépítésének első lépéseként jelképes szalonnasütést kellene tartani, kizárólag osztrák és magyar résztvevőkkel, egy kölcsönös szomszédolás után, valahol a nyugati határ vonalán. Talán ő maga sem gondolta teljesen komolyan, és pártja egy hónappal későbbi elnökségi ülésén is csak a 8. napirendi pont volt az enyhén szólva vegyes fogadtatásban részesült javaslat.

Ebből aztán olyan méretű ellenzéki mozgolódás nőtt ki, amely nagyot mert álmodni: *„ide nekünk egy vasfüggönyt, mi két perc alatt lebontjuk; hol egy diktatúra, mi félkézzel megdöntjük!”* Szentkirályi Zsolt, szombathelyi újságíró 1997-ben azt is hozzátette, hogy magyar kormánytényezőknek *„mindösszesen és körülbelül annyi köze volt a páneurópai piknik megrendezéséhez, mint, teszem azt, a rangapuri maharadzsanak”*. (Megjegyzem, ugyanez volt a vélekedés a Páneurópa Unió szerepéről is.) Pedig a szervezők propagandatevékenysége mellett igenis szükség volt a politikusok háttérmunkájára és természetesen némi nyugatnémet segítségre is. Ebből a szempontból a történetek emlékeztetnek az 1921. évi soproni népszavazást megelőző időszakra, amikor a magyar kormány, olasz nagyhatalmi asszisztencia mellett *„hasznos idiótaként”* használta a felkelőket a minél kedvezőbb végkifejlet érdekében.

A soproni *Ellenzéki Kerekasztal* előkészületei minden apró részletre kiterjedtek. A régi pozsonyi országúton, Sopronpuszta és Szentmargitbánya között, az 1948-ban lezárt egykori határátkelőnél sikerült olyan helyet találni, ahol volt még egy érintetlen kerítésszakasz, amelyet a soproni Állami Gazdaság kérésére nem bontottak el, ott ugyanis vadasparkot terveztek. Volt továbbá egy használaton kívüli kapu, rajta rozsdás lakat, azt lecserélték, továbbá még állt az egykori őrtorony is. Száraz fát gyűjtöttek, fűvet kaszáltak. Készültek a tájékoztató táblák, amelyek a *Die Zeit* tudósítója szerint *„majdnem korrekt”* németiséggel voltak megírva, a nyolc nyelven megfogalmazott nyilatkozat, a szórólapok és a piknikes pólók is. Bő egy héttel a

rendezvény előtt helyszíni szemlét is tartottak a tanácsi illetékesek, a városi szolgáltatók, a határőrség és a pártok részvételével.

A „*Bontsd és vidd!*” jelmondat jegyében összesen 1500 „*drót-szuvenir*” gyártását tervezték, amelyekhez az eredetiségüket igazoló nyilatkozatot is biztosítottak. A felszólalók számára háromperces időkeretet biztosítottak. Minden készen állt a „*kis kapunyitás*” látványos megrendezésére. A szervezők, Erich Honeckernek a berlini fal fennállásáról szóló ismert jövődölését elvetve, – bár a pikniket évente tervezték megrendezni – a szabad és békés Európa megteremtését már nem álmoként, hanem a kisemberek határozott kívánságaként hirdették meg.

A „*tankok és a bankok*” között lavírozó magyar kormány – ahogy erről Németh Miklós kormányfő több interjúbán is beszámolt – egyfajta, Moszkva tűrőképességét fürkésző tesztnek szánta a pikniket, és az egyre kedvezőbb nemzetközi farvízen haladva bővítette saját mozgásterét. Ugyanis a keletnémetek mellett a falurombolás elől menekülő romániai magyarok és szászok ügyét is kezelni kellett, anélkül, hogy az országból menekülttábor vált volna. Mivel a kelet-berlini vezetéssel nem nagyon lehetett tárgyalni, csupán tájékoztatni őket a magyar szándékokról és lépésekről, ezért a két német állam ügyében a magyar és a nyugatnémet kormány járt el. Budapest 1989 márciusában aláírta a genfi menekültügyi konvenciót, majd Bonnal folyamatosan egyeztetve legfőbb ügyészségi iránymutatásokkal, politikai bizottsági és kormánydöntésekkel a keleti blokk iránti feltétlen szolidaritást fokozatosan humanitárius kérdéssé formálta. A német fél egyik szeme ugyancsak Moszkván volt, ahonnan Mihail Gorbacsov arról biztosította őket, hogy „*a magyarok jó emberek*”. Erre apellálva Helmut Kohl arra emlékeztette magyar tárgyalópartnereit, hogy a keletnémetek az NSZK erdélyi menekültjei.

Természetesen a nyugatnémet szervek sem maradtak tétlenek. Ugyan az NSZK bécsi nagykövetsége a Metternichgassén volt, de a munkatársak az utca névadójának kivárára játszó politikai irányvezetése helyett inkább Helmut Kohl szövetségi kancellár útmutatását tették magukévá. Ő ugyanis úgy vélte, nem lehet „*páholyból ülve figyelni a színpadi szereplőket*”, hanem elő kell segíteni, hogy a szükséges döntéseket az érintettek maguk hozzák meg. Nyilvánvaló, hogy a rölapok nem maguktól repültek a balatoni kempingekbe, az ARD sem merő profizmusból készített próbafelvételeket jó előre a helyszínen, és Fischer Iván sem lepődött meg igazán, hogy a menekülteknek adott Beethoven-koncerten a négyszáz fős farmernadrágos, tornacipős publikum soraiba összesen 15, jól értesült nyugatnémet diplomata is vegyült.

A soproni Ellenzéki Kerekasztal később külön nyilatkozatban méltatta a városvezetés „*sokirányú támogatását*”. A fennmaradt felvételeken Gollnhofer Sándor tanácselnök-helyettes is feltűnik, aki arra azért vigyázott, nehogy átlépje a határt. Nagy László, aki édesanyám munkahelyén, a Soproni Szőnyeggyárban, a szomszéd irodában lelkes ellenzéki beszédeket tartott, maga ismerte el, hogy 1989 nyara „*ritka és ezért igen értékes pillanata volt a magyar történelemnek, amikor egy ügyben – legalább tetteiben, ha gondolataiban nem is teljesen – együttműködött a politikai vezetés, a karhatalom és az ellenzék. Ráadásul nagyrészt mások, a németek érdekében.*”

Talán a határőröket is jobban be lehetett volna vonni ebbe, ugyanis a Bella Árpád alezredes által irányított összesen öt útlevél-ellenőrző katona néhány perc alatt nehezen kezelhető helyzetbe került. De kiválóan reagáltak, Magyarországnak hátat fordítva az osztrák oldalról érkezőket kezdték ellenőrizni. Mindenesetre az 1989. augusztus 20-án kelt ügynevezett kivizsgáló jelentésben sztaniolpapírba csomagolták a Németh Miklóstól kapott utasítás végrehajtását: „*Ha nagyon akarnak, akár egy-kétszáz főt is átengedhetnek*”. A középárányra figyelve kilencven fő tiltott határsértését ismerték el, pedig az osztrák oldalon 720 menekült ellátását igazolták vissza. Ez, összevetve az andaui/mosontarcsai fahídon keresztül 1956 őszén nyugatra távozó mintegy hetvenezer magyarral, nyilván elenyésző szám, de nem szabad elfelejteni, hogy akkoriban ez volt az egyik utolsó, a sopronpusztai megrohamozott kapu 1989-ben pedig az egyik első menekülési lehetőség.

A visszaemlékezők azon is szoktak élcelődni, hogy a Rumpf János által szerzett, a közegészségügyi felügyelet által kötelezővé tett konténeres illemhelyek és a nyugati támogatásból érkezett, a túlzott használattól teljességgel leamortizált fénymásolók nélkül talán még ma is állna a berlini fal. A diplomáciai képviselők sorában a szovjet nagykövetet is meghívták a rendezvényre, remélve, hogy az nem tankkal jön. Ne feledjük, a legközelebbi szovjet laktanya csupán 16 kilométerre volt. A későbbi fejlemények azt igazolták, hogy más a meghirdetett reformpolitika és más a hatalmi struktúra, a határ nem kedélyes piknikek helyszíne, és a menekülés sem egy könnyed nyári kirándulás. A ZDF munkatársa által a helyszínre utaztatott 184 menekültet figyelmeztető lövésekkel fordították vissza a határőrök, a weimari Kurt-Werner Schulzot pedig halálos lövés érte Kőszegnél két nappal később.

Az osztrákokkal a polgári demokráciák és a szovjet blokk közötti érintkezésben egyedülálló, a közös múlt iránti nosztalgián és józan megfontolásokon nyugvó közép-európai együttműködés alakult ki a múlt század hetvenes–nyolcvanas éveiben, és ennek a kapcsolatrendszernek a folyamatos bővülésében Sopron és környéke kiemelt szerepet játszott. Németh Miklós első útja kormányfőként nem Moszkvába, hanem Bécsbe vezetett. Az sem véletlen, hogy a nemzetközi sajtótájékoztatót az osztrákok által felújított Lövér Szálló teraszán tartották a szervezők, hogy aztán a világsajtó címlapjaira került legfontosabb eseményről, a határáttörésről le is maradjanak.

Ezért aztán a nevezetes jelenetet a fotósok kedvéért utólag kellett beállítani a zsanérból kiszakított és Nagy László által megtámasztott kapunál. De ez sem volt meglepő, hiszen műszaki zár, drótakadály, akna és elektronikus jelzőrendszer híján Alois Mock és Horn Gyula külügyminiszterek dróttátvágását néhány héttel korábban, 1989. június 27-én és néhány kilométerrel arrébb, ugyancsak megrendezték. Nem maradt le viszont Lobenwein Tamás soproni fotóművész, aki Ausztria felől érkezve, premier plánban tudta megörökíteni a 14 óra 57 perckor bekövetkezett áttörést.

Az események rövid idő alatt átpolitizálódtak, mindenki a saját szájíze és érdeke szerint mesélte a történetet, másrészt utólag mindenki forradalmár lett. A debreceni szervezőket a következő évben már meg sem hívták meg a közös múltidézésre, a 2002-ben kiadott emlékkötet egyik írása pedig a helyes évszámot sem találta el. A huszadik évfordulón kiadott prospektus szövegét jegyző Magas László aláírása nyugati névsorrendben szerepelt, feltehetően a nyugati közvéleményt még mindig jobban érdekelte, ezért eleve németül vagy angolul készült az

emlékező anyag, és ezt fordították magyarra. Számomra továbbra is kérdés, hogy a nehézkes válságkezelő kísérleteket vajon a civil ellenzékiek békedemonstrációja lendítette-e át a holtpontra, megtermékenyítve a diplomaták gondolkodását, vagy a háttérben ügyködő politikusok tudatosan használták fel a pikniket a menekültválság kezelésének felgyorsítására.

Augusztus 20-án az állami gazdaság igazgatója némileg csalódottan konstatálta: „*Na, itt sem lesz vadspark.*” Amikor megnéztem az események másnapján a Lővér Szállóban rendezett ebéd résztvevőinek listáját, örömmel fedeztem fel Horváth Zoltán nevét. Egyik jeles hivatali elődömet hívták így, aki harminc éven át irányította a soproni levéltárat, ezért aztán gyorsan kikerestem az aláírását egy korabeli dokumentumról. Sajnos nem igazolódott a feltevés. Azért az egyik felvételen sikerült azonosítanom nemrég elhunyt kolléganőmet. Én magam 1989 őszén kezdtem az egyetemet, a határnyitás 1989. szeptember 10-i bejelentésére élénken emlékszem, a piknikkel kapcsolatban azonban egyetlen emlékfoszlányt sem sikerült felidézni. Mindenesetre 1989-ben egy rozsdás vaskapu történelmet írt, Európa térképén mélyreható változást eredményezve. Bármennyire is meglepő, majdnem ötszáz évet léptünk vissza az időben, ugyanis Ausztria és Magyarország között 1526 óta nem létezett tényleges határ. Maradjon is így.